

Tito i Vrhovni štab rabili su različite crte zapovijedanja

JE LI JOSIP BROZ TITO OSOBNO ZAPOVJEDIO MASOVNE LIKVIDACIJE POLITIČKIH NEISTOMIŠLJENIKA? (II.)

Komunisti su na svaki način htjeli ovladati Mostarom

Tito je osobno zapovijedao završnim partizanskim napadima na Široki Brijeg i Mostar

► Piše: **Damir Šimić**

Dostupna partizanska dokumentacija, uključujući i dokumentaciju KNOJ-a, OZNE, KPJ te svjedočenja izravnih sudionika tih događaja, kazuju da je partizanski Vrhovni štab i vodstvo KPJ na čelu s Josipom Brozom Titom koncem siječnja 1945. ostalo zatečeno prodorom njemačko-hrvatskih snaga prema Metkoviću i Vrgorcu, kao i ukupnim vojno-političkim učincima operacije »Bura«. Naravno, plod je to poglavito katastrofalno loših procjena partizanskih obavještajaca koji su na potpuno krivim temeljima prosudili da će, po uzoru na ranije povlačenje s obale Jadrana, doći i do njemačkog napuštanja Mostara kao i njegovih bočnih obrambenih stupova u Širokom Brijegu i Nevesinju. Stoga, nakon što je, posljednjih dana siječnja 1945. do Beograda stigla vijest o vojničkim neuspjesima i rasulu 9. dalmatinske divizije u zapadnoj Hercegovini, žurno je sazvan sastanak partizanskog Vrhovnog štaba. Sudeći prema partizanskim izvorima, ovom sastanku osobno je predsjedao čelni čovjek KPJ Josip Broz Tito¹, što je samo po sebi znak kakve je alarmantne učinke operacija »Bura« imala na vodstvo partizanskog Vrhovnog štaba i vodstvo KPJ.

Nakon raščlanjivanja novonastale vojno-političke situacije na neretvanskom operativnom pravcu, 30. siječnja 1945. odaslana je zapovijed 8. dalmatinskog korpusu da glavninu svojih snaga žurno prebaci na to područje te da u suradnji s 29. hercegovačkom divizijom, 2. brigadom KNOJ-a, koje su imale djelovati samostal-

no, te ostalim pridodanim postrojbama ovlada Širokim Brijegom, a odmah zatim i Mostarom. Ovdje je svakako iznimno važno istaći da 29. hercegovačka divizija tijekom trajanja Mostarske operacije nipošto nije bila zapovjedno podređena štabu 8. dalmatinskog korpusa, što je dobar dio partizanskih povjesničara desetljećima tvrdio. Spomenuta divizija bila je, kao i 8. dalmatinski korpus, izravno podređena partizanskom Vrhovnom štabu, što potvrđuje i nekoliko partizanskih izvora. »O dolasku

glavnih snaga 8. dalmatinskog korpusa u zapadnu Hercegovinu ali ne i o njihovim zadacima – štab 29 divizije bio je obaviješten 2. ili najkasnije 3. februara 1945. preko štaba 3. divizije KNOJ-a«, svjedoči Danilo Komnenović, tadašnji zapovjednik KNOJ-a za BiH,² naglašavajući da je »štab 8. korpusa tek 6. februara uputio dopis štabu 29. hercegovačke u kome ga je izvijestio o zapovjedi Vrhovnog štaba

o snažnijem angažmanu u Hercegovini, predloživši sastanak i dogovor o zajedničkom djelovanju«.

Vrhovni štab operativno rukovodio Mostarskom operacijom

Zapovijed Vrhovnog štaba ujedno je jedan od ključnih pokazatelja da su sve aktivnosti partizanskih postrojbi, vođene tijekom prve polovice veljače 1945. na prostoru Hercegovine, bile pod potpunim nadzorom partizanskog

Kao što bi bilo za očekivati, 29. hercegovačka divizija nije bila podređena 8. dalmatinskom korpusu. Očito je imala poseban zadatak.

* U poglavlju Istraživanja objavljuju se tekstovi autora s čijim se stajalištima Uredništvo ne mora dokraja slagati.

¹ Nikola Anić, *Povijest 8. dalmatinskog korpusa*, Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, Split, 2004., str. 215.

² Zbornik *Mostarska operacija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1986., str. 305.

Izviđanje štaba 11. dalmatinske brigade u Trtlama

Vrhovnog štaba, OZNE, vrha Komunističke partije Jugoslavije i Josipa Broza Tita kao neprikosnovenog vojno-političkog autoriteta komunističkog pokreta. Potvrdu toj činjenici na različite načine daju mnogi partizanski izvori. Ključnu ulogu Josipa Broza Tita u ovim operacijama otvoreno naglašava i partizanski povjesničar Nikola Anić ističući na više mjesta velike Titove zasluge u ovladavanju Širokim Brijegom i Mostarom.

Pišući hvalospjeve »voljenom sinu naroda i narodnosti«, Anić naglašava da se »iz povijesne dokumentacije vidi da se maršal Tito iznimno zainteresirao za Mostarsku operaciju zbog zapažene vojne i političke osjetljivosti mostarskih prostora, jer su tu blizu obale Dalmacije i strateški važan neretvanski pravac, što je u tadašnjoj konstelaciji vojno-političkih zbivanja u svijetu i na našim meridijanima i odnosa sa zapadnim saveznicima imalo posebnu dimenziju«. (...) »Nisu savezničke komande prijetno primile informacije kada se saznalo za pojavu njemačkih snaga kod Metkovića tj. na samoj obali Dalmacije«, tvrdi Anić u svojoj knjizi o povijesti 8. dalmatinskog korpusa neizravno pokazujući koliko je štetu operacija »Bura« prouzročila partizanskom pokretu i Josipu Brozu Titu.³

I u ostalim svojim radovima ovaj partizanski oficir, kao izravni sudionik tih događaja, nudi nam čitav niz dokaza o izravnoj Titovoj upletenosti u bojeva djelovanja oko Mostara i Širokog Brijega. »Tito je intenzivno pratio događaje oko Mostara i na osnovu vojne i političke situacije direktno usmjeravao komande i jedinice 8. korpusa i 29. hercegovačke divizije. Što je

mostarska neprijateljska grupacija tako potpuno poražena i što je mostarska operacija tako uredno vođena treba zahvaliti maršalu Titu«, tvrdi u svom stilu Nikola Anić.⁴

Govoreći o razlozima ovakva Brozovog zanimanja za jednu bojevu operaciju korpusne razine, kakvih je u to vrijeme bilo na desetke, Anić je na znanstvenom skupu »Mostarska operacija«, održanom u veljači 1986. u Mostaru, kazao da je temeljni razlog skriven u »vojnoj i političkoj osjetljivost tih prostora«, o čemu smo pisali u prvom nastavku ovog feljtona. Pojašnjavajući dodatno strateške razloge tadašnje »vojno-političke osjetljivosti Mostara i Širokog Brijega«, Anić je naglasio kako je »tadašnja konstelacija vojno političkih zbivanja u svetu i na našim meridijanima i odnosa sa zapadnim saveznicima imalo posebnu dimenziju«, što je svakako još jedna podrobnost koja dokazuje Titov strah od anglo-američkog iskrcavanja na Jadranu, što je bilo i mišljenje tadašnje OZNE i vrha KPJ. »Sve je to činilo splet događaja raznoraznih namera i špekulacija koje su trebale da naškode stvaranju nove Jugoslavije, a to je na ovim prostorima trajalo dosta dugo – od sredine 1944. pa sve dok nismo razbili neprijateljsku mostarsku grupaciju i pomerili liniju fronta blizu Sarajeva«, zaključuje Anić pojašnjavajući razloge zbog kojih je Tito osobno zapovijedao vojnom operacijom partizanskog ovladavanja Širokim Brijegom i Mostarom.⁵

Ovakvo izravno zapovijedanje jednom korpusnom borbenom skupinom, kao i izuzimanje dijela snaga iz nadležnosti Glavnog štaba Hrvatske, koliko je poznato, bio je jedini primjer takve vrste u završnoj fazi rata, što su istaknuli i partizanski oficiri na znanstvenom skupu održanom u povodu četrdesete obljetnice ove operacije,

naglašavajući da je Mostarska operacija po načinu vođenja bila suprotan primjer kninskoj operaciji koju je nepuna dva mjeseca ranije koordinirao i vodio Glavni štab Hrvatske. »Iz dostupnih istorijskih dokumenata se vidi da je vrhovni komandant maršal Tito neposredno rukovodio mostarskom operacijom i komandovao jedinicama na frontu, što nije slučaj sa kninskom operacijom, gdje je preko Glavnog štaba Hrvatske usmjeravao

rad 8. korpusa«, ustvrdio je još 1986. Nikola Anić.⁶

Spomenuta iznimka kršenja lanca vojne subordinacije, koju je partizanski Vrhovni štab na čelu s Titom primijenio isključivo na Mostarsku operaciju, kako se čini,

Različite crte zapovijedanja bile su čudne i Glavnom štabu Hrvatske. Međutim, ništa nisu mogli učiniti.

³ Nikola Anić, *Povijest 8. dalmatinskog korpusa*, str. 215.

⁴ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 451.

⁵ *Isto*, str. 451.

⁶ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 456.

bila je iznimno čudna i Glavnom štabu Hrvatske. Stoga je Glavni štab Hrvatske već 3. veljače 1945. zatražio od štaba 8. korpusa da mu žurno prosljedi sve depeše koje je primio izravno od Tita, što je i učinjeno 3. veljače. Međutim, ni u novonastaloj situaciji Glavni štab Hrvatske, što se može zaključiti iz nekoliko izvora, nije imao značajnijeg uvida u ukupna događanja na bojišnici oko Širokog Brijega i Mostara, pa i dalje predbacuju štabu 8. korpusa na nepotpunom i neblagovremenom izvješćivanju. Stoga je Glavni štab Hrvatske 8. veljače 1945. u Hercegovinu uputio svog načelnika štaba Pavla Jakšića koji je u izmješteno zapovjedno mjesto (IZM) 8. korpusa u Imotskom stigao tek 12. kolovoza.⁷ Međutim, jedino što je u tim trenucima mogao vidjeti bile su posljednje pripreme koje su Petar Drapšin, Ante Toni Biočić, Petar Peko Bogdan i Boško Šiljegović obavljali sa štabovima podređenih im postrojbi, neposredno pred ulazak u Mostar.

OZNA i KNOJ djelovali po uputama Vrhovnog štaba

Bezbroj je puta u javnost odaslana teza kako su partizanski zločini, počinjeni u Hercegovini tijekom veljače 1945., plod sasvim slučajnog slijeda događaja, uzrokovano osvetom, anarhijom, postupcima pojedinaca, propustima zapovjednika nižih postrojbi i drugim sličnim opravdanjima. Da je riječ o pomno planiranom scenariju, koji su režirali i vodili najviši predstavnici partizanskog Vrhovnog štaba, OZNE i vodstva KPJ, činjenično se počelo dokazivati tek posljednjih nekoliko godina.

Bila je to, dakle, vješto vođena specijalna operacija najviše razine, što kazuju i riječi Uglješe Danilovića, Rankovićeve osobe od povjerenja, ratnog šefa OZNE u BiH i člana Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, koji je na znanstvenom skupu »Mostarska operacija« osobno svjedočio o ulozi OZNE i KNOJ-a u ovoj operaciji naglašavajući u više navrata da je s najviše razine primio zapovjedi i upu-

Tito i Vrhovni štab u Drvaru 1944.

te za operativno djelovanje OZNE i KNOJ-a. »U ovom vremenu bio sam na čelu OZNE u BiH i neposredno sam rukovodio radom ovih organa i jedinica KNOJ-a za likvidaciju neprijateljskih formacija«, otvoreno je tada kazao Danilović, naglašavajući kako se »sjeća i telegrama Vrhovnog štaba u kojima se insistiralo da se ovaj teren što prije očisti od neprijatelja i da je to prioritetan zadatak vojnih jedinica, organa OZNE i KNOJ-a«⁸. »Na terenu je postojala neposredna koordinacija i mi smo dobijali dnevne informacije kako taj proces teče«, kazao je ratni šef OZNE za BiH ne pokušavajući uopće prikriti činjenicu da je rukovođenje postrojbama OZNE i KNOJ-a te koordinaciju sa vojnim postrojbama obavljao na temelju uputa Vrhovnog štaba i Aleksandra Rankovića osobno.

Na čelu OZNE u Hercegovini u to je vrijeme bio Slobodan Šakota, Srbin iz Čapljine, koji je preko okružnih ureda, partijskih komiteta, povjerenika OZNE u tijelima civilne vlasti, tzv. komandama mjesta i postrojbama 29. hercegovačke divizije⁹ kontrolirao kompletan sustav, uz koordinaciju sa svojim nadređenim Uglješom Danilovićem, čime je nedvojbeno bio najznačajnija karika tadašnjeg komunističkog sustava u Hercegovini.

Na raspolaganju OZNI bila je i 3. brigada KNOJ-a¹⁰ na čelu sa zapovjednikom majorom Jovanom Andrićem¹¹

⁷ Isto, str. 460.

⁸ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 426.

⁹ Opunomoćenik OZNE u štabu 29. hercegovačke divizije bio je Mirko Kolak. Dužnost opunomoćenika OZNE u brigadi 29. divizije obnašali su Simo Vojinović, Nikola Komar, Branko Popadić, Vukota Milošević i Sveto Gagović. (Komnenović-Kreso, *Monografija 29. hercegovačke divizije*, Beograd, 1979., str. 575. – 591.)

¹⁰ Treća brigada KNOJ-a djelovala je u sastavu Treće (Bosanskohercegovačke) divizije KNOJ-a (zapovjednik pukovnik Danilo Komnenović, politički komesar Špiro Srzentić), izravno podređene OZNI BiH. Na čelu brigade, koja je brojala nešto više od 1.200 vojnika, bio je major Jovan Andrić, a dužnost političkog komesara obnašali su Drago Ivanović i Džemal Muminagić. U sastav ove brigade ušlo je i oko 150 pripadnika Ljubuščkog partizanskog odreda. Brigada je imala zadaću borbe protiv klasnih neprijatelja KPJ, a nalazila se pod političkim nadzorom Oblasnog odjela OZNE za Hercegovinu. Za prvih 50 dana svoga postojanja brigada je, prema tvrdnjama nadređenog zapovjednika, ubila 63, uhitila 275, a ranila 16 prikrivenih protivničkih vojnika. (Komnenović-Kreso, *Monografija 29. hercegovačke divizije*, str. 409.; Zbornik *Mostarska operacija*, str. 479.)

¹¹ Jovan Andrić rođen je 1916. u selu Davidović kod Bileće. Do Drugog svjetskog rata radio je kao poljodjelac. Partizanskom pokretu pristupio je 1941. a član KPJ je od 1942. U ratu je obnašao dužnost zapovjednika 10. hercegovačke brigade. U vrijeme Mostarske operacije bio je zapovjednik 3. brigade KNOJ-a. Poslije rata bio je pomoćnik zapovjednika divizije, načelnik škole, itd. Završio Visoku vojnu akademiju JNA. Djelatna vojna služba u JNA prestala mu je 1969.

i političkim komesarom Džemalom Muminagićem¹², postrojba za specijalne operacije, popunjena najodanijim pripadnicima partizanskog pokreta, raspršena po čitavom prostoru Hercegovine, namijenjena i uvježbana za »čišćenje terena od zaostalih neprijateljskih bandi«, kako su partizanski historioografi najčešće opisivali bivše pripadnike Hrvatske vojske i druge političke neistomišljenike. Sjedište štaba 3. brigade KNOJ-a bilo je u Ljubinju, a njezinih pet bataljuna bili su raspoređivani ovisno o procjenama i planovima OZNE. U vrijeme operacije »Bura« dva su bataljuna iz sastava ove brigade bila razmještena na prostoru zapadno od rijeke Neretve.¹³ Prvi bataljun, kojim je zapovijedao Savo Golubović, imao je sjedište u Čapljini, a drugi u Ljubuškom. Oba ova bataljuna bila su tijekom operacije »Bura« potisnuta s prvotnih položaja – prvi na prostore istočno od rijeke Neretve, a drugi prema Vrgorcu i obroncima Biokova. Analizirajući aktivnosti dijelova 3. brigade KNOJ-a tih dana u Čapljini i Ljubuškom, kao i svjedočenja izravnih sudionika ovih događaja, dolazi se do zaključka da su upravo pripadnici ove postrojbe, zajedno s pripadnicima 4. dalmatinske brigade, iz župnog stana u Čapljini odveli fra Petra Sesara, kao i skupinu pritvorenika iz tamnice u Ljubuškom među kojima je bio i fra Maksimilijan Jurčić, čiji su posmrtni ostatci pronađeni u okolici Vrgorca.¹⁴

Na koji je način tako postavljen represivni sustav pod nadzorom OZNE i KNOJ-a uopće djelovao, iznimno dobro pokazuju i riječi zapovjednika ove 3. brigade KNOJ-a Jovana Andrića, jednog od izravnih aktera tih događaja. »U tom vremenu su organi bezbednosti (OZNA) ulagali velike napore u otkrivanju i hvatanju skrivenih neprijateljskih elemenata. Za izvršenje tih zadataka bio im je pridodat jedan dio odabranih boraca iz svakog bataljuna KNOJ-a«, kazao je Jovan Andrić na znanstvenom skupu o Mostarskoj operaciji.¹⁵ Ova je izjava ujedno nedvojbeno najbolji i najtočniji opis metodologije rada OZNE i njihove suradnje s KNOJ-em i drugim odabranim sku-

pinama prekaljenih komunista unovačenim iz sastava partizanskih pješačkih postrojbi, u narodu poznatih i pod nazivom »ubilačke skupine«. Upravo je ovakva metodologija djelovanja represivnih partijskih tijela primijenjena u vrijeme Mostarske operacije za masovne likvidacije ratnih zarobljenika i političkih neistomišljenika, uključujući i likvidacije hercegovačkih franjevaca.

Dakle, svi poznati elementi ukazuju na zaključak da je riječ o sustavu koji je djelovao izvan redovite crte zapovijedanja i bio je pod potpunim nadzorom OZNE i tijela KPJ. Naravno, za aktivnosti tog sustava znali su isključivo partizanski oficiri bliski OZNI, koji su bili ciljano razmješteni u štabove brigada, divizija i korpusa.

Istodobno, pojedincima koji su ove represivne aktivnosti OZNE promatrali sa strane, u pravilu se čitava situacija činila kao svojevrsna anarhija. Međutim, potpuno je izvjesno da u ovom slučaju nije bilo riječi ni o kakvoj anarhiji, nego o dobro vođenoj i nadziranoj represivnoj revolucionarnom sustavu političke policije koji su preko sebi odanih oficira izravno usmjeravali i nadzirali Josip Broz Tito

i Aleksandar Ranković. Kad raščlanimo dosad poznate informacije, jednostavno dolazimo do zaključka u zonama kojih partizanskih brigada su se dogodili zločini nad hercegovačkim franjevcima. To su u prvom redu zone odgovornosti 12. hercegovačke, 11. dalmatinske, 2 dalmatinske te 4. dalmatinske brigade. Nedvojbeno je da zapovjednici ovih postrojbi i njihovi nadređeni zbog ovih zločina snose punu zapovjednu odgovornost. Međutim, nedvojbeno je da su neki štabovi brigada u svojim stalnim sastavima, poglavito tzv. prištapskim, odnosno pristožernim, postrojbama imale dragovoljce koje je OZNA, uz pomoć dijela brigadnog i divizijskog zapovjednog lanca, koristila za masovne likvidacije ratnih zarobljenika, što je samo po sebi klasičan primjer dvostruke linije zapovijedanja. Drugi su štabovi, opet, preko divizijskih i brigadnih opunomoćenika OZNE, obavještajnih oficira i političkih komesara, dopustili pridodavanje vlastitom

Zacijelo da partizanske brigade snose odgovornost za zločine u području svoje odgovornosti. Međutim, u njihovim sredinama djelovale su i dobro ustrojene skupine OZNE i KNOJ-a za likvidacije protivnika.

¹² Džemal Muminagić rođen je 1920. u Ljubuškom. Prije Drugog svjetskog rata bio je student medicine, a u partizanski pokret i KPJ uključio se 1941. Obavljao je dužnosti političkog komesara u bataljunu, brigadi, diviziji i korpusu. U vrijeme Mostarske operacije bio je politički komesar 3. brigade KNOJ-a. Poslije okončanja rata nastavio je djelovati u JNA. Iz JNA izlazi 1959. s činom general majora nakon čega je imenovan na dužnost generalnog direktora FAMOS-a. Za gradonačelnika Sarajeva izabran je 1967. i na toj je dužnosti ostao šest godina. Bio je član Savjeta Republike, predsjednik SUBNOR-a grada Sarajeva, član Predsjedništva RO SRVS, član Konferencije i Predsjedništva SOFKBiH, član Olimpijskog komiteta ZOI 84 Sarajevo, predsjednik Skupštine SR BiH, delegat Skupštine SR BiH i član Delegacije u VRP Skupštine SFRJ.

¹³ Zbornik *Mostarska operacija*, str.393.

¹⁴ Mate Šalov, *Četvrta dalmatinska splitska brigada*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1980., str. 286.; Zbornik *Mostarska operacija*, str. 391.

¹⁵ Zbornik *Mostarska operacija*, str.396.

Križni put na kojem su komunisti ubili, prema dosadašnjim istraživanjima, nekoliko stotina tisuća Hrvata

sastavu oficira OZNE i skupina KNOJ-a specijaliziranih za likvidaciju ratnih zarobljenika i političkih protivnika te za druge specijalne namjene, što nikoga ne treba iznenaditi. Bolji poznavatelji OZNINA »rukopisa« jako dobro znaju da su operativci ove represivne službe, kao i politički komesari, bili strah i trepet za sve zapovjednike partizanskih postrojbi jer su zapovjednici jako dobro znali da sustavom OZNE i političkim komesarima izravno ravnaju Aleksandar Ranković i Josip Broz osobno.

Zapovjedna struktura svih partizanskih štabova u napadu na Široki Brijeg i Mostar bila je velikosrpska

Posljednjih šest desetljeća u domaćoj se javnosti ukorijenilo mišljenje da su zločini nad hercegovačkim franjevcima isključivo (ne)djelo dalmatinskih partizana.

Međutim, studioznija raščlamba Mostarske operacije, kao i uloge OZNE i KNOJ-a znatno odudara od ove desetljećima javnosti podmetane teze.

Da bi se uloga dalmatinskih partizana u ovim zločinima kvalitetno vrjednovala, potrebno je u prvom redu podrobno procijeniti zapovjednu strukturu 8. dalmatinskog korpusa i ključnih mu podređenih postrojbi, poglavito 26. divizije. Kad se to učini, onda se nameće čvrst zaključak da su na svim ključnim mjestima na korpusnoj, divizijskim i brigadnim razinama bili etnički Srbi ili dalmatinski jugounitaristi (orjunaši). Na ključna zapovjedna mjesta došli su tijekom 1943. i 1944. na prijedlog Vicka Krstulovića i vodstva KPJ u Dalmaciji, koji je sve do kapitulacije Italije održavao prisne kontakte s četničkim pokretom u Dalmaciji, što ne treba čuditi kada se zna da su i jedni i drugi, po svom izvornom političkom uvjerenju, bili jugofili, a kao takvi i zakleti neprijatelji svakog oblika hrvatske državnosti bez obzira na vlast ili njezino unutarnje uređenje. Potpuno ista situacija bila je u štabu i postrojbama 29. hercegovačke divizije i podređenim mu postrojbama, kao i u 3. brigadi KNOJ-a, te tijelima OZNE, gdje su crnogorski i istočno-hercegovački kadrovi velikosrpske orijentacije vodili glavnu riječ.

Teza o navodnoj isključivoj odgovornosti dalmatinskih partizana svjesno je godinama podgrijavana radi umanjenja odgovornosti Josipa Broza Tita i KPJ, ali i održavanja unutarhrvatskih tenzija između Hercegovine i susjedne Dalmacije što je isključivo išlo u prilog srbijanskim interesima, ali i interesima anacionalnih orjunaša u Dalmaciji koji su u Beogradu vidjeli, i vide, svog političkog idola i saveznika. Rijetko se koji hrvatski povjesničar ikada usudio istražiti otkud uopće toliki etnički Srbi na ključnim položajima u 8. dalmatinskom korpusu i njegovim sastavnim dijelovima. Petar Drapšin¹⁶, Boško Šiljegović¹⁷, Ilija Radaković, Danilo Simonović, Petar Babić, Danilo Damjanović, Žika Bulat, Božo Božović¹⁸, Dušan

¹⁶ Petar Drapšin rođen je 1914. u Turiji kod Starog Bečēja. Kao student je 1937. otišao u Španjolsku, gdje je u sklopu međunarodnih komunističkih brigada sudjelovao u građanskom ratu. Član KPJ od 1937. Sudionik je partizanskog ustanka od samog početka, a bio je jedan od organizatora lipanjskog ustanka 1941. u Hercegovini. U vrijeme rata obnašao je dužnosti zapovjednika odreda, divizije, korpusa i 4. armije, koja je u završnim operacijama 1945. uspjela ovladati Likom, hrvatskim primorjem, Istrom i Trstom. Po okončanju rata bio je imenovan zapovjednikom tenkovskih jedinica JA. Poginuo je u Beogradu, pod nikad do kraja razjašnjenim okolnostima, koncem 1945. Proglašen narodnim herojem.

¹⁷ Boško Šiljegović rođen je 1915. u selu Mirkovac kod Bosanske Dubice. Prije Drugog svjetskog rata bio je student filozofije. Član KPJ od 1940. U partizanskom pokretu od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka na Kozari. U ratu je obnašao dužnosti političkog komesara brigade, divizije, korpusa i armije. Nakon rata bio je politički komesar armije, načelnik Vojno-znanstvenog instituta JNA, glavni urednik Vojne enciklopedije, načelnik Političke uprave JNA, itd. Aktivna služba prestala mu je 1963. Bio je i savezni zastupnik, član i predsjednik Centralnog komiteta SKJ. Završio vojnu akademiju JNA. Proglašen narodnim herojem.

¹⁸ Božo Božović rođen je 1911. u selu Rogami kod Podgorice. Prije Drugog svjetskog rata radio je kao službenik. Komunističkom i partizanskom pokretu pristupio je 1941. U ratu je obnašao dužnost zapovjednika bataljuna, brigade i 26. dalmatinske divizije. Poslije rata nalazio se na raznim dužnostima u Generalštabu JA, bio načelnik stožera oblasti, te načelnik odjela u upravi GS. Završio je Vojnu akademiju Vorošilov u SSSR-u. Djelatna služba u JNA prestala mu je 1964. Proglašen narodnim herojem.

Korać¹⁹, Bogdan Stupar²⁰, samo su neki od etničkih Srba koji su bili raspoređeni na većinu ključnih mjesta u štabu 8. korpusa i štabovima podređenih mu divizija i drugih manji postrojbi koje su djelovale u njegovom formacijskom sastavu. Poglavitito su bili raspoređivani na zapovjedna mjesta, kao i na mjesta političkih komesara, za koje se znade da su u partizanskom komunističkom sastavu, zajedno s OZNOM, nadzirali i same zapovjednike.

Kvalitetan odgovor na ovo pitanje čuo sam prije određenog vremena u serijalu »TITO«, redatelja Antuna Vrdoljaka. Prema riječima Dušana Bilandžića, izrečenih u tom serijalu, ključna odgovornost za ovoliku involviranost etničkih Srba u zapovjednu strukturu 8. dalmatinskog korpusa počiva isključivo na Vicku Krstuloviću. Sudeći prema Bilandžićevim riječima, Krstulović se u jednom dopisu, upućenu Titu, pohvalio da »Dalmacija ima vojnika u izobilju, ali da velike probleme jačanju partizanskog pokreta stvara nedostatak kvalitetnog oficirskog kadra«. Prema Bilandžiću, upravo je spomenuti Krstulovićev dopis bio izravnim povodom upućivanja u Dalmaciju nekoliko desetaka etničkih Srba koji su na temelju Titovih i Rankovićevih uputa u konačnici potpuno ovladali zapovjednom strukturom 8. dalmatinskog korpusa i podređenih mu postrojbi.

Komunistički zločinci Petar Drapšin (drugi slijeva) i Kosta Nađ (treći slijeva)

Druga teza koja ukazuje na izravnu Titovu odgovornost za ove zločine svakako su poslijeratne karijere čitavog niza pripadnika 8. dalmatinskog korpusa, koji su po objektivnoj zapovjednoj odgovornosti odgovorni za zločine ili su neposredno i posredno bili njihovim svjedocima. Kako tumačiti Titovo favoriziranje kadrova poput Brune Vuletića²¹, Peke Bogdana²², Stanka Parmača, Ljube Trute²³, Berislava Badurine, Artura Takača, Fabijana Trge, Mike Tripala, Budimira Lončara, Milke Planinc, Ante Josipovića²⁴ i Veljka Kadijevića, koji su po prirodi svojih tadašnjih dužnosti u 8. korpusu, OZNI ili vodstvu KPJ

¹⁹ Dušan Korać rođen je 1920. u Mrčajevcima kod Kraljeva. Prije Drugog svjetskog rata radio kao metalski radnik. Član KPJ od 1940. Partizanskom pokretu pristupa 1941. U ratu je obnašao dužnosti političkog komesara bataljuna i divizije te zamjenika političkog komesara brigade. U Mostarskoj operaciji obnašao je dužnost političkog komesara 26. divizije. Lakše je ranjen 7. veljače na Širokom Brijegu. Poslije rata bio je politički komesar armije i ratnog zrakoplovstva, zapovjednik divizije i vojnog područja, načelnik stožera armije, načelnik uprave u Generalštabu JNA, zamjenik načelnika Generalštaba i glavni inspektor. Završio vojnu akademiju JNA i tečaj operatike. Djelatna vojna služba prestala mu je 1980. Proglašen narodnim herojem.

²¹ Bruno Vuletić rođen je u Sinju 1924. Partizanskim postrojbama priključio se 1941., kao sedamnaestogodišnji učenik sinjske gimnazije. Članom KPJ postao je 1942. U vrijeme rata obnašao je dužnost zapovjednika bataljuna, zamjenika i zapovjednika brigade. Po završetku rata, dugi niz godina, bio je izaslanik JNA u NR Kini, a u mirnodopskim uvjetima jedno je vrijeme zapovijedao divizijom i armijom. Obnašao je i dužnost pomoćnika saveznog sekretara (pomoćnik ministra obrane), a dugi niz godina radio je i kao načelnik vojnog kabineta Josipa Broza Tita. U komunističkoj Jugoslaviji završio je Diplomatsku školu i Visoku vojnu akademiju. Sedamdesetih godina bio je i alkarski vojvoda sinjskih alkara.

²² Petar-Peko Bogdan rođen je 1915. u Sinju. Prije Drugog svjetskog rata bio je student prava. Partizanskom pokretu pristupio je 1941., a član je SKJ od 1942. U ratu je obnašao dužnosti zamjenika zapovjednika bataljuna, brigade, korpusa te zapovjednika pozadinskih postrojbi JNA. U vrijeme Mostarske operacije bio je zamjenik zapovjednika 8. korpusa i zapovjednik izmještenog zapovjednog mjesta. Poslije rata radio je na raznim dužnostima u Generalštabu a bio je i pomoćnik zapovjednika za pozadinu, zapovjednik graničnih postrojbi, načelnik Tehničkog središta JNA itd. Završio je vojnu akademiju JNA. Djelatna služba prestala mu je 1966. Proglašen narodnim herojem.

²³ Ljubo Truta rođen je 1915. u Zlarinu, kod Šibenika. Prije rata radio je kao službenik. Partizanskom pokretu je pristupio 1941. Član je KPJ od 1942. U vrijeme rata obnašao je dužnosti zapovjednika bataljuna, brigade, te 9. divizije, kojom je zapovijedao u Mostarskoj operaciji. Po okončanju rata obnašao je dužnosti zapovjednika divizije, zapovjednika vojno pomorske oblasti, načelnika štaba armije te zapovjednika armije. Završio je vojnu akademiju Vorošilov u SSSR-u i višu vojno pomorsku akademiju JNA. Iz djelatne službe u JNA otišao je 1975. s činom admirala JRM. Proglašen narodnim herojem.

²⁴ Ante Josipović, otac predsjednika Republike Hrvatske Ive Josipovića, kao 18-godišnjak je otišao u partizane iz rodne Baške Vode. Otišao je na Biokovo 1942., poslije na Hvar pa onda na otok Vis, te na koncu u izbjeglički logor u El Shattu, gdje je radio kao političko-obavještajni dužnosnik. Nakon rata radio je kao agent OZNE u Vrgorcu, a sudeći prema medijskim natpisima u dva je mandata bio i šef zloglasnog Golog otoka. Sedamdesetih godina je, kao blizak suradnik Milke Planinc i Vladimira Bakarića, dogurao sve do uglednog člana CK SKH.

u Dalmaciji o ovim događajima morali znati puno više od običnih prisilno mobiliziranih vojnika kakvi su u to vrijeme bili Ivan Gugić, Pavao Prcela i Rafael Radović?

Zbog svega toga, ali i inkorporiranosti većine bivših čuvara jugoslavenskog »bratstva i jedinstva« u današnji hrvatski sustav, uopće ne čudi zakon šutnje koji vlada o komunističkim zločinima.

Međugorje, Gabela, Čitluk i Mostar – krvav rukopis 12. hercegovačke, OZNE i KNOJ-a uz izravnu potporu dužnosnika KPJ

Na prostore zapadno od rijeke Neretve 12. hercegovačka brigada prvi je put stupila početkom studenoga 1944. U tom prvom dodiru sa zapadnom Hercegovinom, tijekom pretresa Međugorja, pripadnici ove postrojbe su, bombom ubačenom kroz prozor župne kuće, ubili starog franjevca fra Križana Galića. Početkom velja-

Komunistički prvaci nakon rata doživjeli su zavidne uspone na jugoslavenskoj društvenoj ljestvici. Taj njihov utjecaj traje i danas.

če 1945. ta je postrojba, na temelju zapovjedi štaba 29. hercegovačke divizije zajedno s tri bataljuna iz sastava 3. brigade KNOJ-a i skupinom oficira OZNE, ponovno upućena na prostor zapadno od rijeke Neretve.

Ono što je upitno i iznimno zanimljivo za buduće istraživače, svakako su razlozi zbog kojih je ova postrojba, kao i pridodane joj oružane skupine iz formacijskog sastava KNOJ-a, upućena u prostor zapadno od rijeke Neretve, gdje je operativno pridodana 19. dalmatinskoj diviziji. Međutim, iz ukupne dostupne arhivske građe vidljivo je da su tri bataljuna KNOJ-a, kao i oficiri OZNE, djelovali potpuno samostalno, i to po uputama dobivenih crtom Ranković-Danilović-Šakota-Andrić o čemu postoji obilje dokaza. Ipak, međusobni operativni suodnos 9. dalmatinske divizije i 12. hercegovačke brigade bio je tema sastanka održana 9. veljače u Čitluku. Taj su dan, naime, u štab 9. dalmatinske divizije stigli zapovjednik 29. hercegovačke divizije Vlado Šegrt²⁵ i načelnik štaba 8. dalmatinskog udarnog korpusa Ante Toni Biočić²⁶ gdje su zajedno sa zapovjednikom 19. divizije Stankom Parmačem²⁷ »uskладili sve pojedinosti oko operativnog podčinjavanja 12. hercegovačke brigade 19. udarnoj diviziji«.²⁸

Čitav borbeni put 12. hercegovačke brigade između 1. i 15. veljače u najmanju je ruku vrlo dvojbena i kontroverzan. Operativna uporaba glavnine njezinih snaga, ne-transparentne aktivnosti pridodanih joj skupina, uporaba dijelova ove postrojbe koji su se nalazili u divizijskoj pričuvni te, napose, nerazjašnjeno ubojstvo zapovjednika ove brigade majora Ljube Mijanovića, mogu biti dobri polazni elementi za dalja istraživanja zločina koji su se u prvoj polovici veljače 1945. dogodili na širem prostoru Čapljine, Gabele, Čitluka i Mostara.

Zanimljivom se čini i tvrdnja Rajka Šarenca, tadašnjeg člana štaba ove brigade, da su dva bataljuna ove bri-

²⁵ Vlado Šegrt rođen je 1907. u Lastvi kod Trebinja. Prije rata bio je poljodjelac. Član je KPJ od 1931. Pripadnik partizanskog pokreta od 1941. i jedan od organizatora lipanjskog ustanka 1941. u okolici Trebinja. U ratu obnašao dužnosti zapovjednika brigade i 29. hercegovačke divizije te bio vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata bio je član CK SKJ, potpredsjednik Skupštine SR BiH itd. Proglašen narodnim herojem.

²⁶ Ante Toni Biočić rođen je 1913. u Kaštel Sućurcu. Prije rata bio je poručnik jugoslavenske kraljevske vojske. Članom KPJ i pripadnikom partizanskog pokreta postaje 1943. U ratu je obnašao dužnosti načelnika štaba divizije i 8. korpusa. U vrijeme Mostarske operacije obnašao je dužnost načelnika stožera 8. korpusa. Po okončanju rata bio je načelnik štaba armije te načelnik katedre na Visokoj vojnoj akademiji. Iz djelatne vojne službe razriješen je 1969. kao general-major.

²⁷ Stanko Parmač rođen je 1913. u Opuzenu. Prije rata radio je kao učitelj. Pripadnik partizanskog pokreta i član KPJ od 1941. Tijekom rata obnašao je dužnosti zapovjednika brigade i divizije. Po okončanju rata obnašao je dužnost načelnika stožera Zapovjedništva JRM. Završio je Višu vojno-pomorsku akademiju u SSSR-u i Visoku vojnu akademiju JNA. Djelatna služba u JNA prestala mu je 1959. Proglašen narodnim herojem. Nakon izlaska iz JNA bio je višegodišnji direktor Poljoprivrednog kombinata Neretva.

²⁸ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 306.

gade, koji su bili u divizijskoj pričuvi i nisu imali aktivnu ulogu u bojovim djelovanjima, »u Mostar ušli preko Varde zajedno sa jedinicama 14. dalmatinske brigade.«²⁹ Izmiješani s dijelovima postrojbi iz sastava 19. dalmatinske divizije³⁰, kao što je već naglašeno, u prostor su ušli i pripadnici OZNE i tri bataljuna 3. brigade KNOJ-a pa se detalji vezani za enigmnu ubojstva franjevacu u Čitluku mogu riješiti jedino i isključivo u kontekstu daljeg istraživanja međusobnog suodnosa štaba 12. hercegovačke brigade, OZNE i pridodanih im skupina iz sastava 3. brigade KNOJ-a. Radimir Petković, tadašnji politički komesar petog bataljuna III. brigade KNOJ-a, svjedočeci o aktivnostima KNOJ-a vođenim tih dana na području zapovjedne odgovornosti 12. hercegovačke brigade svojedobno je naglasio: »Od štaba naše brigade, noću 12./13. veljače, dobili smo naređenje da cijeli naš bataljun krene u Mostar. Naš zadatak je bio da u borbenom poretku, likvidirajući neprijateljske jedinice na našem pravcu i posjednemo sve značajnije objekte na desnoj obali Neretve. Organi OZNE dostavili su nam plan o tome koje objekte treba da posjednemo i kako da se obezbijede.«³¹

Da su u ratnom Mostaru u potpunosti ilegalno djelovali pripadnici OZNE svjedoči i iskaz Ive Jerkića, poznatog komuniste iz Čitluka, koji je o djelovanju OZNE u Mostaru kazao sljedeće: »Polovicom 1944. godine u Mostar su došli drugovi koji su bili zaduženi da u okupiranom gradu organiziraju ilegalno odjeljenje OZNE. Mjesni komitet KPJ je, po nalogu Oblasnog komiteta, izdvojio određen broj članova partije i drugih aktivista za rad u OZNI pa je dio poslova kojima se do tada bavio mjesni komitet preuzela ta organizacija.«³² Slično tvrdi i Olga Marasović, Splićanka, koja je u to vrijeme bila članicom Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu i spona između ovog komiteta i Vase Miskina Crnog s Okružnim komitetom KPJ za zapadnu Hercegovinu i njegovim tajnikom Jurom Galićem Rojakom. »U rasvjetljavanju sadržaja ilegalnog rada treba imati u vidu i akcije i sugestije drugova koji su već ranije bili poslani u Mostar radi organizovanja OZNE i njenog punog dejstva u momentu preuzimanja vlasti i oslobađanja grada«, kazala je

*OZNA, KNOJ, KPJ, 29.
hercegovačka divizija... napravili
su zločine po Hercegovini.
Povezna nit između postrojba bio
je velikosrpski zapovjedni kadar.*

Marasovića, izravno potvrdivši ključnu ulogu OZNE u »preuzimanju vlasti«.³³

Dakle, upravo u spomenutom suodnosu OZNE, KNOJ-a i štaba 12. hercegovačke brigade treba također tražiti i enigmnu nikad do kraja razjašnjenog ubojstva zapovjednika 12. hercegovačke brigade majora Ljube Mijanovića, koje se dogodilo na južnim prilazima Mostaru u noći s 13. na 14. veljače.

Potpuno identična situacija dogodila se i s odvođenjem i ubojstvom skupine hercegovačkih franjevaca iz franjevačkog samostana u Mostaru, koju je na večer 14. veljače, zajedno sa skupinom oficira OZNE i KNOJ-a, u nepoznatu pravcu odveo Branko Brana Popadić, opunomoćenik OZNE u 12. hercegovačkoj brigadi, i njihovog mučkog ubojstva u predjelu zvanom Čekrk. Da je ključnu ulogu u odvođenju mostarskih franjevaca iz samostana imao Brana Popadić, potvrdilo je i nekoliko očevidaca ovog događaja. Naravno, pritom ne treba zaboraviti da je spomenuti djelovao u strukturi OZNE, a štabu Mijanovićeve 12. hercegovačke brigade samo je bio pridodan. Prema tome, izravnu odgovornost za smrt mostarskih franjevaca snosi OZNA, a po istom su rukopisu i od iste skupine pobijeni franjevci u Čitluku, kao i župnici u Čapljini i Gabeli te fra Martin Sopta s Čerina.

(Nastavlja se)

²⁹ Isto, str. 349.

³⁰ U Bukovici je u listopadu 1943. ustrojena 19. dalmatinska divizija. U sastav ove divizije ušle su 5., 6. i 7. dalmatinska brigada. Djelovala je u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici. Sudjelovala je u Kninskoj i Mostarskoj operaciji. U završnim ratnim operacijama i ovladavanju Likom, Gorskim Kotarom, Hrvatskim primorjem i Rijekom sudjelovala je u sklopu 4. Armije. U vrijeme mostarske operacije divizijom je zapovijedao potpukovnik Stanko Parmać, načelnik štaba je bio potpukovnik Petar Babić, a politički komesar major Danilo-Danić Damjanović.

³¹ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 483.

³² Zbornik *Mostarska operacija*, str. 436.

³³ Isto, str. 479.

Dekret pape Urbana VIII.

U skladu s dekretom pape Urbana VIII. i uredbom II. vaticanskog sabora izjavljujemo da ne želimo preteći sud Crkve kome se potpuno podvrgavamo. Riječi »mučenik«, »mučeništvo«, »čudesas« i slično imaju u ovom glasilu samo vrijednost ljudskog svjedočenja.

STOPAMA POBIJENIH

glasilo Vicepostulature postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«,
IV., 2 (7), Široki Brijeg, 2011.

Glavni i odgovorni urednik:
fra Miljenko Stojić, vicepostulator

Lektura i korektura:
Zdenka Leženić

Adresa:
Kard. Stepinca 14
88220 Široki Brijeg

Veza:
tel.: (039) 700-325
faks: (039) 700-326
e-pošta: mostar@pobijeni.info
internet: www.pobijeni.info

Grafički prijelom i tisak:
FRAM-ZIRAL, Mostar

Glasilo izlazi polugodišnje:
siječanj i srpanj

Godišnja pretplata:
BiH 6 KM, RH 24 KN, EU 6 EUR,
SAD i Kanada 10 USD

Slanje pretplate i dobrovoljnih
priloga (s naznakom za Vicepostu-
laturu i za što):

a) poštanskom uputnicom
b) UniCredit Bank d.d. Mostar,
poslovnica Ljubuški:
žiro-račun (BiH):
3381602276649744
devizni račun (inozemstvo):
IBAN: BA393381604876650839
SWIFT: UNCRBA22

Cijena pojedinog primjerka:
3 KM; 12 KN; 3 EUR; 5 USD

ISSN: 1840-3808

Riječ urednika

fra Miljenko Stojić

Dragi čitatelji!

Isus Krist je davno govorio o osloboditeljskoj ulozi istine i taj je govor mijenjao i mijenja ljudsku povijest. Sebi ne umišljamo posebne uloge i posebne dosege, ali da ćemo uvijek tražiti istinu, tražit ćemo je.

Društvo u kojem živimo i nadalje nije na to spremno, na žalost s obje strane granice. Postupa po političkim odredbama. I dok se je uvijek spremno tražiti navodne ili stvarne zločine iz Domovinskog rata, bilo po osobnoj bilo po tzv. zapovjednoj odgovornosti, uredno štiti o onima iz Drugog svjetskog rata ili iz prve Jugoslavije. A sva ta razdoblja predstavljaju suvremenu povijest koja utječe na kakvoću našega življenja i ne smije se prema njima na taj način odnositi.

Zadaća Vicepostulature nije posvetiti se takvim i sličnim pitanjima te tražiti zapretanu istinu. Ipak, proučavajući povijesni okvir u kojem su pobijeni hercegovački franjevci, dotičemo se i njih.

Upravo smo zbog toga u ovo naše glasilo uveli poglavlje »Povjerenstva« u kojem ćemo obrađivati što u različitim općinama rade pojedina povjerenstva za uređivanje i obilježavanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća. Uostalom, bili smo njihov idejni pokretač i ne želimo ih prepustiti samima sebi.

Kroz proteklo vrijeme poduprli smo i nastojanje da se Trgu maršala Tita u Zagrebu dadne neko drugo ime jer je u najmanju ruku protucivilizacijski i ne-

europski da jedan takav zločinac bude shvaćan kao neka važna ličnost. On i njegovo djelo rak su rana našega društva. Potrebno se od nje izliječiti da bismo se tako obnovili i smjelo zakoračili u budućnost koja nas čeka.

Počeli smo više djelovati i u jednom drugom povijesnom okviru. Riječ je o hrvatskom žrtvoslovu. Crkva u Hrvata, po glasovitu napatku pape Ivana Pavla II., nastoji istražiti i popisati svoje mučenike kroz povijest. Čine to i drugi narodi tako da će na kraju zasjati istina o kršćanskim mučenicima u raznim razdobljima. Vjerujem da ćemo se tada iznenaditi koliko ih je bilo u prosvjetiteljska, liberalna i razna revolucionarna vremena. Pomoći ćemo koliko možemo u svemu tome jer su pobijeni hercegovački franjevci dio te baštine.

Ugodno smo iznenađeni posebno svečanim obilježavanjem, u našem samostanu u zagrebačkoj Dubravi, obljetnice komunističkog ubojstva naše braće. Hvala gvardijanu dr. fra Draženku Tomiću i ostaloj braći na tom pothvatu. Objavljujemo kraće izvješće o svemu zajedno s izvješćem o širokobriješkom obilježavanju te obljetnice.

Nikada ne možemo sve i u kratkom vremenu napraviti, ali ustrajnost se na kraju i te kako isplati. Pokušajmo i vidjet ćemo da je to točno.

Mir i dobro!

IZ SADRŽAJA

Iz ljetopisa	4	Istraživanja	30
Podsjetnik	11	Glas o mučeništvu	41
Povijesne okolnosti	19	Pobijeni	48
Povjerenstva	23	Razgovor	57
Stratišta	28		